

Så sekulariserades Svenska kyrkan inifrån

Per Ewert

Förord

2025 är det kyrkocal i Sverige - en viktig möjlighet att bryta de partipolitiska bojor som under nästan ett sekel har lags på Svenska kyrkan. Denna politiska styrning har också varit en bidragande faktor i att forma Sverige till landet med världens mest sekulära och individualistiska värderingar. Den kristna rörelsen har alltid levt med utmaningen att behöva stå fri från sådana världsliga bindningar som hindrar kyrkan från att frimodigt kunna utföra sitt uppdrag som Kristi kropp här på jorden.

Dessa texter har tidigare publicerats i tidningen Kyrka & Folk, och beskriver processen när sekulära politiska ideal kunde ta över den dåvarande statskyrkan. Den som önskar forma historien behöver först förstå den. Denna text i serien Clapham Resurs vill fylla det behovet.

Djupare analys av de beskrivna processerna, samt källhänvisningar till primärmaterialet finns i Per Ewerts doktorsavhandling "Moving Reality Closer to the Ideal" (VID Specialized University, 2022) eller populärversionen Landet som glömde Gud (Norma, 2022).

Innehåll

Förord	2
1: Landet där socialdemokratin kunde ta Guds plats.	4
2: Hur den sekulära politiken tog över Svenska kyrkan	7
3: Sekulariseringsprojektet fullföljs – med vilka konsekvenser?	10

1: Landet där socialdemokratin kunde ta Guds plats

Sverige är inte ett land som andra. Våra värderingar befinner sig längst ut i den internationella periferin, men också långt ifrån den värdekultur som traditionellt format den svenska nationen. Detta gäller inte minst på religionens område.

Den kristna tron har varit den självklara utgångspunkten för vårt land, så länge det har kunnat kallas Konungariket Sverige. Det senaste seklet har vårt land dock genomgått en dramatisk förändring, inte bara i relation till den egna historien, utan också jämfört med omvärlden. Det räcker att åka till våra grannländer, där man trots vår gemensamma historia och likartade kultur ändå har svårt att förstå vårt udda svenska system för politisk styrning av kyrkan.

I andra länder med tidigare eller ännu befintliga lutherska statskyrkor är det självklara upplägget att de kyrkligt aktiva också är de som skickas som representanter till respektive lands kyrkomöte. Nomineringsgrupper och liknande sammanslutningar sätts samman som tillfälliga valmansförbund eller ordnar sig kring teologiska ståndpunkter. För lutherska kristna i andra länder framstår det som ytterst märkligt med det svenska kyrkopolitiska systemet med politiska partier som driver partipolitiskt motiverade frågor i kyrkomötet. Ett liknande förfarande i katolska kyrkan och frikyrkliga samfund skulle vara helt otänkbart. Ändå är det ett sådant system som har byggts i Sverige, och det har skett genom medvetna politiska val.

Sverige är inte Landet Lagom. Vi är en udda fågel i den globala dammen, och det är utifrån den insikten vi bör betrakta och utvärdera vårt land av idag. När utspel kommer i den inomkyrkliga diskussionen som ger intrycket av att ha formats på en sekulär eller partipolitisk grund, snarare än på en teologisk sådan, kan vi förmoda att det är den specifikt svenska kyrkopolitiska modellen som har fått genomslag.

Ett land formas av en lång rad faktorer. Språket, den etniska sammansättningen, det övergripande offentliga samtalet och kulturutbudet, det religiösa landskapet, ja, även de rent geografiska förutsättningarna skapar tillsammans ett nät som tillsammans skapar ett lands värderingar och sätt att leva tillsammans. Men det är ofrånkomligen så att även politiken spelar en central roll i formandet av ett land, vad som bryts ner och vad som byggs upp.

På den välkända världskulturkartan från World Values Survey sorterar världens länder upp sig enligt tydliga mönster. Ronald Inglehart och Christian Welzel, som skapat detta diagram, förklarar att just graden av sekularism och individualism tillsammans sammanfattar de allra flesta skillnaderna mellan människors värderingar i olika länder. Religionens plats i ett samhälle tycks alltså spela en stor roll i hur övriga faktorer i landet utvecklas. På detta område illustrerar diagrammet exempelvis vilken förmåga ett långvarigt kommunistiskt styre har att kunna prägla en befolkning. Det är visserligen noterbart hur kristendomen på ett plan har fått ett starkare inflytande i det före detta östblocket efter murens fall. Men på ett djupare plan har en kombination av socialistisk kollektivism, kombinerad med en förhållandevis stark sekularism likafullt etablerat sig djupt i folksjälen.

En av de stora paradoxerna i Inglehart/Welzel-diagrammet gäller de protestantiska länderna i Nordeuropa. Den religiösa kulturen i dessa länder har byggts på en luthersk bas, grundad på en tydlig auktoritet i form av Skriften allena. Men trots detta är det likafullt just dessa länder som har utvecklat världens starkaste kombination av sekulära och individualistiska värden – en värdekultur i rak motsats till länderna traditionella religiösa och kulturella identitet. Sekulariseringsforskare trevar sig fram mellan olika förklaringsmodeller till denna paradox, men det som under alla omständigheter tycks kunna fastslås är att protestantismen bär ett frö som under vissa omständigheter kan blomma ut i just denna riktning. Och när vi tittar allra längst ut i det sekulära och individualistiska hörnet finner vi ett

land som tycks ha haft exakt kalibrerade förutsättningar för att utveckla en starkare sådan värderingskultur än i något annat land i världen. Vi talar här om Konungariket Sverige.

Det finns gott om studier om den svenska nedgången i gudstjänstbesök, medlemskap och deltagande i religiösa handlingar - framför allt från de senaste årtiondena. Sådana nedgångar kan konstateras också i andra länder. Den mest talande skillnaden jämfört både med tidigare perioder och med omvärlden handlar om den personliga överlåtelsen och vilken roll religionen spelar i människors liv. Här ligger Sverige tillsammans med Estland i botten i västvärlden, både i gudstjänstbesök och i frågor om trons betydelse i vardagslivet. Denna speciella svenska position blir ännu tydligare när det gäller människors attityder till organiserad religion. Andelen i 2000-talets Sverige som anser religionen vara en huvudsakligen negativ kraft i samhället är 81 procent – klart högre än i andra västerländska demokratier.

Av någon anledning har Sverige alltså format en värdekultur som i historisk och internationell jämförelse är extremt negativt inställd till religion. Detta mönster väcker behovet av en förklaring. Andra studier har gjorts om Sveriges annorlunda skap, vår individualism och vår starkt sekulära kultur. Fram tills nu har dock ingen övergripande undersökning gjorts kring de bakomliggande orsakerna till vårt lands unika kombination av stark sekularism och lika stark individualism. Men genom min nyligen försvarade doktorsavhandling "Moving reality closer to the ideal" samt den svenska populärversionen "Landet som glömde Gud" har jag kunnat ge ett bidrag för att fylla denna lucka i forskningen och i det offentliga samtalet om politik och religion. Svenska och utländska läsare har härmed tillgång till en djupgående studie av hur politiken påverkat det svenska samhället och dess värdekultur.

En övergripande fråga i min studie lyder: Fanns det under 1900-talets socialdemokratiska dominans en aktiv politisk strävan att förflytta Sverige i sekulär och individualistisk riktning? Svaret på den frågan är ett obetingat ja. Denna politiska strävan drevs både av individuella aktörer och av Socialdemokratiska Arbetarepartiet som kollektiv aktör. Förändringen genomdrevs delvis med socialistiska idéer, men byggde delvis också på radikala former av liberalism. De borgerliga partierna utövade länge en oppositionell kraft, men med tiden gav de upp sitt motstånd och accepterade den samhällskultur som det statsbärande partiet format. Detta är den övergripande slutsatsen av min undersökning, men för en djupare förståelse bör man gå djupare in i analysen över lång tid och genom flera samhällssfärer.

Det är omöjligt att förstå Sverige utan att ta hänsyn till det enorma inflytande som Arbetarepartiet Socialdemokraterna har haft i vårt land. Detta omdöme är ingen åsiktsyttring, utan en saklig beskrivning av det svenska partiet, i jämförelse med dess systerpartier i andra länder. I nästan alla typer av jämförelser framstår den svenska socialdemokratin som unikt framgångsrik i att genomföra sitt politiska program. I likhet med socialistiska partier i resten av världen gick det svenska partiet in i politiken som oppositionsröst, med syfte att kullkasta det kapitalistiska systemet och allt som följde därur. I spillrorna av det gamla samhällsskicket skulle det utopiska målet växa fram: det socialistiska samhället där inga klasskillnader längre fanns och där folkets opium inte längre behövdes.

Socialdemokratin var alltså, i likhet med radikalt liberala grupperingar, redan från begynnelsen en tydligt religionsfientlig rörelse. Udden var framför allt riktad mot statskyrkan, som Hjalmar Branting i Sveriges allra första 1 maj-tal 1890 angrep som "en koloss på lerfötter, som ramlar för första allvarliga stöt". Men det var inte bara kyrkan som statlig institution socialdemokratin angrep; udden var återkommande riktad också mot den kristna tron som sådan. Branting och andra ledande socialdemokrater fick därför tillbringa tid i fängelse för hädelse. Statsmakternas hårdhanta markering mot de socialistiska agitatorerna ökade dock bara motsättningarna och stärkte arbetarklassens inställning att kyrkan stod i allians med statsmakten, i opposition mot individuella friheter.

Redan vid Socialdemokraternas bildande 1889 var motviljan mot kristendomen uppenbar, men den första partikongressen fann en pragmatisk lösning på frågan. Kongressen öppnades på långfredagen

vid gudstjänsttid – en markering så tydlig som någon – och bestod av två falanger. Den ena, ledd av Branting, argumenterade för ett formellt uttalande mot religionen, medan den andra ville verka för religionens privatisering. Det senare förslaget segrade också med 18 röster mot 16.

Denna omröstning är en tidig indikation på den senare socialdemokratins inställning till religion i allmänhet, och kristendomen och Svenska kyrkan i synnerhet. Den segrande linjen, som även Branting själv snart accepterade, landade i en strategisk kompromiss med krav på privatisering av religionen. Detta skulle senare stadfästas i form av krav på statskyrkans avskaffande och statligt övertagande av kyrklig egendom.

Denna strategi syns redan i partiets första program från 1897, som formulerar partiets inställning till religion, kyrka och skola. Även om något ordval uppfattas som daterat måste inställningen ändå beskrivas som mycket nära den grundsyn som uthålligt förmedlats ända in i vår tid, inte bara av Socialdemokraterna, utan även av andra grupper med sekulär grundsyn:

Religionen förklaras för privatsak. Statskyrkans och kyrkobudgetens afskaffande.

Skolans skiljande från kyrkan. Folkskolans utveckling till en för all gemensam och kulturfordringarne uppfyllande medborgarskola.

Med denna utgångspunkt fastslagen var vägen därmed utritad för kommande sekels reformarbete.

Under det senaste århundradet har flera av de ledande partierna i Sverige gradvis förändrat sina ideologiska ståndpunkter, i takt med att samhället förändrats. De har tvingats utvärdera om de skulle försöka stå fast i sin egen grundsyn, eller följa med det tåg som lämnat perrongen. I den avvägningen valde de icke-socialistiska partierna på 1960- och -70-talet att överge den grundsyn som var starkt rotad i kristen tradition, för att istället följa med över till den sekulära värdegrund med fokus på individens oberoende som det ledande partiet format genom ett ideologiskt konsekvent och hängivet reformarbete.

En av de viktigaste insikterna utifrån min forskning är att politik spelar roll. Historien är inte möjlig att spola tillbaka och återupprepa; varje diskussion om vad som blivit följden om en annan politisk ledare, parti eller ideologi fått makten innebär därför med nödvändighet ett mått av spekulation. Samtidigt har vi tillgång till alternativa historiska utfall genom att jämföra med det internationella sammanhanget. Alla länder är inte som Sverige, vare sig i historiskt förlopp eller i långsiktiga konsekvenser. Under tiden som Sverige hade 44 års dominans från ett starkt socialdemokratiskt parti under en period av hastig samhällsförändring, upplevde andra länder hur den politiska makten växlade, vilket också innebar att olika politiska idéer fick genomslag i samhällsbygget efter det andra världskriget. I Sverige formades utvecklingen istället av att ett parti genom en kombination av politisk skicklighet och historisk lyckträff kunde säkra makten under mycket lång tid. Denna omformning av samhällskulturen fick med tiden genomslag i de nya, uppväxande generationerna. Ja, till och med den politiska oppositionen kom i tidens längd att acceptera den värdegrund som socialdemokratien hade byggt in i samhällskroppen. Detta är kanske det yttersta beviset på hur en politisk hegemoni, alltså en dominerande ställning för ett visst parti, kan skapas i ett land och i deras olika samhällssfärer. Om ett sådant hegemonibygge dessutom tillåts bilda idémässig grund också i trossamfunden har den ideologiska likriktningen i en nation nått en formidabel framgång, eftersom den politiska ledningen därmed har förmått avvärja stora delar av den kritik som kyrkan och andra oppositionella aktörer annars skulle kunna antas höja mot makten.

Ett utmärkande drag hos svensk socialdemokrati är alltså deras förmåga att långsiktigt och uthålligt driva politiken i utpekad ideologisk riktning, ända tills de lyckas. Visionen från 1897 har legat fast hela vägen, och den utgör fortfarande en central idébas inte bara för socialdemokratien, utan också

för andra rörelser som delar Socialdemokraternas förkärlek för sekulära ideal där individens oberoende betraktas som tillvarons högsta mål. Under 1900-talet skulle partiet dock förändra sin kyrkopolitiska strategi i syfte att nå det långsiktiga målet. Socialdemokraterna skulle gradvis lämna ambitionen att avskaffa statskyrkan, och istället börja arbeta för att förändra den inifrån till ett annat slags organisation med nya mål, genom att omforma Luthers grundtankar till ett system av nya, sekulära grundtankar och normer.

2: Hur den sekulära politiken tog över Svenska kyrkan

Från tiden omkring 1930 och fram till 1970-talet domineras svensk politik och därmed även kyrkopolitiken helt av ett parti: Arbetarepartiet Socialdemokraterna. Min förra artikel i denna serie beskrev arbetarrörelsens kritiska inställning till religionen i allmänhet, och den lutherska statskyrkan i synnerhet. Under sina tidigaste decennier var socialdemokratin ett visserligen växande, men likväl ett litet oppositionsparti, där få vågade tänka tanken att partiet en dag själva skulle dominera den politiska scenen. Men så skulle det bli. Den växande gruppen arbetare röstade troget sin klass, och det socialdemokratiska partiet i Sverige växte till det mest inflytelserika partiet, inte bara i det egna landet, utan jämförelsevis också i hela den demokratiska västvärlden.

Alla partier som leds av en ideologi med ett utopiskt slutmål tvingas göra vissa strategiska val när man väl kommer i regeringsställning: antingen hålla fast vid en radikal samhällsförändring eller anta en mer pragmatisk linje. I kyrkopolitiken valde socialdemokratin en dubbel linje där de kunde genomföra en historiskt och internationellt unik omvälvning av statskyrkan, men de gjorde det inte genom att med ett alexanderhugg avskaffa statskyrkan. Istället valde de att genomföra sitt omvandlingsarbete från insidan.

Den socialdemokratiska kyrkodebatten har av hävd nästan uteslutande handlat om statskyrkan. I partiets retorik betraktades katolska kyrkan som något kontinentalt, hotfullt, något som inte kunde kontrolleras av politikens långa arm. Socialdemokratiska politiker kopplade därför gärna samman den egna visionen med reformationens arv. Detta gjordes dock inte främst teologiskt, utan snarare som exempel en kyrkoorganisation som kunde frigöras från traditionella kyrkliga auktoriteter. Den växande frikyrkorörelsen var en annan gren av kristenheten som framlevde sin tillvaro utanför politikens fögderi. Därför var även denna i princip osynlig i den politiska debatten, och användes i den interna socialdemokratiska debatten främst som varnande exempel på hur en kyrka skulle kunna utvecklas om politiken släppte greppet om den.

Den stora interna kyrkopolitiska debatten fram till mitten på 1900-talet handlade därför om huruvida Socialdemokraterna i ideologisk konsekvens skulle arbeta för statskyrkans snara avskaffande, eller om de hellre skulle behålla statskyrkan och förändra den inifrån. Den militant kristendomsfientlige Arthur Engberg var i sina unga år den starkaste representanten för den första hållningen. Detta var under den period då Socialdemokraterna första gången fick tillgång till regeringsmakten, och då omedelbart tog kontroll över ecklesiastikdepartementet genom Värner Rydén år 1917.

Partiets strategiska vägval under detta och kommande decennier ges en talande illustration i Engbergs bok *Statskyrkans avskaffande* från 1918. Efter en lång och övertygande argumentation om vikten av att genomföra boktitelns vision, avslutar Engberg boken med att tänka högt kring en helt annan lösning: Rätt hanterad skulle statskyrkan faktiskt kunna bli ett verktyg för att sekularisera landet. Om den moderna, radikala teologin skulle kunna ta över universiteten och prästutbildningen ”ges för staten en möjlighet att i stor stil främja en radikal teologis seger även i folkförkunnelsen”. På detta sätt skulle man faktiskt ”låta statskyrkoinstitutionen själv (...) träda i avkristningens tjänst”. Den drastiska formuleringen är uppenbart genomtänkt hos Engberg; i en riksdagsdebatt samma år återvänder han till

samma tanke. Under ett resonemang om varför statskyrkan måste avskaffas upprepar han förslaget att statskyrkan via den nya radikala teologin skulle kunna brukas till ”att avkristna folket”.

Dessa formuleringar är relevanta för förståelsen av Sveriges utveckling och sekularisering under 1900-talet, just eftersom de så öppet anger det långsiktiga målet. Engberg lyckas också driva igenom en starkt kyrkofientlig hållning i Socialdemokraternas partiprogram 1920, med krav inte bara på avskaffande av statskyrkan, utan även ett statligt övertagande av kyrkans egendom. Men efter att han väl öppnat för den mer långsiktiga strategin om att försöka omvandla Sverige via kyrkan själv blir detta med tiden också den linje som partiet i praktiken ska komma att arbeta efter.

Den andre centrale politiske kyrkoreformatorn under denna tid är Engbergs mångåriga kombattant i partiet, prästen Harald Hallén. I sitt ämbete som präst ger denne inte ett lika kyrkofientligt intryck som Engberg, och i längden ska det också bli Halléns mer diplomatiska framtoning som går segrande ur debatten om Socialdemokraternas kyrkopolitiska vägval. Hallén skiljer sig från Engberg främst genom att den förre inte drivs av något uttalat mål att aktivt avkristna landet. Däremot förklarar Hallén öppet att maktöverföringen från kyrkliga till politiska auktoriteter är ett så angeläget politiskt mål att han gärna accepterar landets sekularisering som möjlig konsekvens av detta vägval.

Engberg och Hallén må alltså ha haft olika retorik och olika inställning till den kristna tron som sådan. Men deras långsiktiga målsättning för statskyrkan var ändå tämligen likartad. Kanske var det just därför som de båda med sina så olika uttryckssätt kunde nå en sådan politisk framgång för partiets ideologiska vision. Med dessa två som ledamöter i riksdagen och även i konstitutionsutskottet hade det socialdemokratiska partiet goda möjligheter att påverka vilka förslag i relation till statskyrkan som lades fram i de båda kamrarna. Partiet kunde därmed utöva stor påverkan över Sveriges kyrkopolitiska utveckling, både när partiet hade regeringsmakten, och under de perioder under 1920- och tidigt 1930-tal när de utgjorde det största oppositionspartiet.

Tillsättningspolitiken på de teologiska fakulteterna var ett viktigt politiskt verktyg i att styra prästutbildningen i den riktning som Engberg tidigt insåg skulle kunna forma inte bara den nuvarande utan också kommande generationers kyrkliga förkunnelse. Ett annat område som sattes högt i prioriteringsordning var partipolitiseringen av de kyrkliga beslutsförsamlingarna. Här agerade de socialdemokratiska partiföreträdarna så strategiskt skickligt i riksdagen och dess utskott, att de även under Arvid Lindmans högerregering lyckades vinna majoritet för ett riksdagsbeslut som dels flyttade över makten över den lokala församlingen till partipolitiska företrädare, och dels kunde avskaffa kyrkoherdens inflytande i de kyrkliga beslutsförsamlingarna.

Den här artikeln ger inte utrymme att utveckla resonemanget om de konkreta förändringssteg som togs i riksdagskorridorerna. För en mer detaljerad genomgång rekommenderas att ta del av min avhandling eller populärversionen. Det kan dock understrykas att den konstruktion som under några decennier skapades i svensk kyrkopolitik var - och fortfarande är - unik i internationell jämförelse. Inget annat land, inte heller de som haft lutherska statskyrkor, har genomfört en sådan partipolitiserings av kyrkan som Sverige gjorde under 1930- och -40-talet. Förarbetet genomfördes till stor del via statliga utredningar som stegvis införde en ny syn på kyrkan – i allt högre utsträckning byggd på sekulära politiska överväganden, och allt mindre på Bibel och kyrklig tradition.

En vanligt förekommande metod för att vinna acceptans för beslut som reducerade det kyrkliga inflytandet i beslutsförsamlingarna var att motivera dem med att minska kyrkoherdens arbetsbörda. Den politiska strategin från det socialdemokratiska ledarskapet växlande alltså mellan välvilja och konfrontation. Även i riksdagsdebatterna framträdde denna dubbla inställning under det övergripande målet att demokratisera kyrkan, i betydelsen att överföra beslutsmakten från kyrkans ämbetsbärare till politiskt valda ombud.

I den riksdagsdebatt som föregår beslutet att införa 1930 års församlingslag förklarar Engberg vikten av att även sådana som han härigenom skulle ges möjlighet att bestämma över kyrkan, trots att ”jag på alla punkter är motståndare till den kristna världsåskådningen”. Hallén beklagar i talarstolen att Engberg ”avfyrat denna breddsidea”, men han är helt överens med sin partibroder om vikten av att omforma den kyrkliga beslutsförsamlingen enligt samma modell som den sekulära kommunen. När det steget väl är taget i den lokala församlingen är den långsiktiga utvecklingen inom svensk kyrkopolitik redan utträdad. Tendensen går obevekligen mot ett kontinuerligt växande politiskt inflytande på alla nivåer inom statskyrkan. Den praktiska frågan är egentligen bara hur lång tid det ska ta att fullborda processen att omvandla kyrkan inifrån.

När Socialdemokraterna två år senare kommer i långsiktigt åtnjutande av regeringsmakten inträffar en intressant balansförskjutning i personlig retorik. När Arthur Engberg blir ecklesiastikminister tonar han gradvis ner sin fientliga ton mot kyrkan och kristendomen. Istället blir det Harald Hallén som ser chansen till en radikal omvandling av kyrkan, och han skriver i brev till den nyutnämnde ministern att partiet nu har sin chans till ”ett verkligt rationaliseringsprogram”, där instruktionerna för både kyrkliga beslutsförsamlingar och ämbetsbärare nu bör omvandlas i sekulär riktning, och att genom detta kunna införa ”en verklig kontroll [kursivt i original] ... över prästerskapet”. Processen har alltså en växelverkan; när den ene intar en mer diplomatisk ton övergår den andre till en mer radikal linje. Men det långsiktiga målet kvarstår.

Nästa arena för politiseringen av kyrkan genomfördes på stiftsnivå, dock i mer begränsad utsträckning. Den avgörande punkten i partiets långsiktiga reformagenda var att omforma också det nationella kyrkomötet enligt sekulär modell och med majoritet av partivalda lekmän. Samtidigt som Hallén fortsatte och även förstärkte sin bana som inflytelserik kyrkopolitiker under andra världskriget och långt in i efterkrigstiden, så trappade Engberg istället ner sitt politiska engagemang. Han var visserligen fortsatt en central ideologisk aktör inom det socialdemokratiska partiet, men hans antikyrkliga engagemang mildrades alltmer, och när han väl lämnat sin ministerpost och blivit landshövding i Västernorrland intar han en position som snarast måste betraktas som välvillig.

Det finns flera förklaringar till Engbergs förändrade inställning, men en sådan kan hänföras till hans personliga engagemang i processen att revidera den svenska psalmboken. Som högste politiske ansvarig för all verksamhet inom Svenska kyrkan betraktade den kulturellt engagerade Arthur Engberg det som en kulturgärning att aktivt engagera sig i arbetet med psalmboken. Det var också under den här perioden som ecklesiastikministerns inställning till kyrkan och tron genomgick en stor förändring.

Slutåren av det andra världskriget rymmer en fascinerande dramaturgi kopplad till Engbergs relation till kyrkan. I början av 1944 inser de flesta att tiden närmar sig då kriget och därmed också samlingsregeringen upphör. Socialdemokraterna förbereder därför ett reviderat partiprogram och varvar även upp olika politiska processer inför den dag då de kan frigöra sig från samlingsregerandets band. Ett sådant område är statskyrkan. Två socialdemokrater förbereder en riksdagsmotion om att genomföra det slutliga steget där också det nationella kyrkomötet ska byggas om enligt samma politiserade modell som redan genomförts på församlings- och delvis även stiftsnivå. I samband med detta skriver landshövding Engberg ett brev till dåvarande ärkebiskop Erling Eidem där han önskar ett möte utifrån ett ämne som ligger den före detta ministern varmt om hjärtat. I brevet skissar Engberg på en helt annan reform av kyrkomötet, i syfte att göra det friare från staten och därmed bättre rustad att försvara kyrkans intresse – en hållning i uppenbar motsättning mot den politiska linje som Engberg tidigare kraftfullt drivit, och som hans parti nu står inför sista steget att genomföra.

Mötet med ärkebiskopen tycks dock aldrig bli av, för några veckor senare drabbas Arthur Engberg av en magåkomma och avlider. Han begravs i Hassela i Hälsingland, samma by där han föddes i 56 år tidigare. Den lokale prästen Conny Edlund berättar i sitt gravtal om sista gången Engberg besökte Hassela, dagarna innan årsskiftet 1944, där de båda besökte den alltför tidigt avlidna dottern Birgits

grav. Därefter satt de flera timmar tillsammans och samtalade och läste den grekiska grundtexten till 1 Korinthierbrevets femtonde kapitel om uppståndelsen. Edlund berättar vidare om hans sista timmar och låter förstå att Arthur Engberg dog som troende kristen efter att ha tagit emot nattvarden. Men dessförinnan hann han göra åtskilligt i enlighet med sin ungdoms radikala ambition att montera ner den lutherska statskyrkans arv och kristendomens roll i Sverige.

Några år senare tas det slutliga steget i det politiska övertagandet av kyrkan genom beslut i riksdagen 1949. Harald Hallén förkunnar i riksdagens talarstol att han för sin del gärna skulle ha gått ännu längre, och att han är beredd att riskera en ytterligare inre sekularisering inom kyrkan för att kunna nå det högre målet om en genomgripande demokratisering, i form av partipolitikens övertagande av kyrkomötet.

De avgörande besluten var härmed tagna. Allt som skett inom Svenska kyrkan sedan dess har varit en vidareutveckling i tangentens riktning utifrån den nya, sekulärt baserade partipolitiska grund som ersatte kyrkans tidigare grundfundament av Skriften allena och Kristus allena.

3: Sekulariseringsprojektet fullföljs – med vilka konsekvenser?

Hela det svenska samhället genomgick under 1900-talet en stark sekularisering, som även innefattade ett kontinuerligt ökande inslag av individualism. En övervägande kristen kultur ersattes av en autonomibaserad sådan, där den oberoende individen övertog Guds plats som tillvarons centrum. Detta är en enorm omkastning av en samhällskultur, och den behöver betraktas och utvärderas som så omvälvande den faktiskt är.

Denna förändring skedde under såväl politiska som kulturella influenser, och den genomfördes kronologiskt i tre steg inom tre sfärer som alla utgör centrala faktorer i individers och samhällens fortlevnad. Den första stora förändringsvågen skedde inom kyrkan, med sitt huvudfokus i den dåvarande statskyrkan. Den fortsatte därefter i skolvärlden, och genomfördes som sista steg också inom den minsta och mest grundläggande enheten för mänsklig samvaro: familjen.

Förra artikeln i denna serie belyste hur partipolitiken tog över det kyrkliga beslutsfattandet - först på församlingsnivå, därefter i begränsad omfattning på stiftsnivå, och slutligen också för det nationella kyrkomötet 1949. Den fortsatta dragkampen mellan världsligt och heligt i Svenska kyrkan sedan dess faller till stor del tillbaka på denna process. Den innebar nämligen att den yttersta auktoriteten över Svenska kyrkan byttes ut. En luthersk grund av Skriften allena ersattes av partipolitiska överväganden, till stor del grundade på en gudlös livssyn.

Denna genomgripande förändring kunde genomföras, även om stora delar av det kyrkliga ledarskapet fortfarande lutade sig mot en traditionell biblisk grund. 1951 publicerade det samlade biskopsskollegiet skriften "Ett brev i en folkets livsfråga", adresserad till samtliga präster i landet. Biskopsbrevet fäste sin uppmärksamhet på den nya kulturella våg som trängde sig på i samhället med helt nya ideal, framför allt på områdena äktenskap, relationer och sexualitet. Innehållet slog fast kyrkans uppdrag som att "förkunna Guds vilja, sådan den uppenbarats i evangeliet, och tillämpa evangeliets centrala budskap på livets skiftande förhållanden". Utifrån grundprincipen att kyrkans ställningstaganden alltid måste bygga på "Guds vilja" och "Guds bud" tog biskopsbrevet ställning för en traditionell biblisk hållning i samtliga frågor där kristen och sekulär livssyn krockade.

Bollen i sekulär riktning var dock redan satt i rullning genom riksdagens beslut två år tidigare att införa lekmanmajoritet i kyrkomötet. Decenniets stora kyrkliga konflikt var också redan inledd genom Kvinnoprästutredningen som levererats året dessförinnan. Den verkliga stridsfrågan i utredningen

handlade i grunden inte om ämbetsfrågan som sådan, utan om den djupare frågan om vad som skulle utgöra den yttersta grunden för en kyrka i 1900-talets Sverige. Den segrande majoriteten i utredningskommittén menade att en bibliskt grundad argumentation i aktuella frågor måste anses ”sammansatt av många irrationella faktorer och därmed undandrar sig sakliga överväganden”. De hävdade istället att ämbetsfrågan måste hanteras som ”en praktisk lämplighetsfråga av organisatorisk art” enligt samma mall som vid tillsättningar av andra statliga tjänster. Denna sekulära förståelse av kyrkan och dess uppdrag har därefter spridit sig till allt fler delar av kyrkans organisation och arbete.

Visst fanns det också en stark inomkyrkliga opposition som skarpt motsatte sig politikens krav på överhöghet i rent kyrkoteologiska frågor. Majoriteten i utredningen ville dock inte acceptera sådana argument, och skrev: ”Vore svenska kyrkan en av staten oberoende kyrka, där medlemskap byggde på den personliga bekännelsen, vore resonemanget riktigt: denna kyrkas medlemmar borde då ha hela avgörandet i sin hand.” Men eftersom Sverige nu hade en statskyrka, kontrollerad av en sekulärt sinnad regering, var läget ett annat. Efter en flerårig dragkamp inom regeringskoalitionen pressade politiken till slut fram ett avgörande när Socialdemokraterna 1957 frigjorde sig från samarbetet med det mer kyrkovänliga Bondeförbundet, som då just hade bytt namn till Centerpartiet. Den kompromiss som inrättades i syfte att förmå både konservativa och liberala grupper att acceptera förändringen av prästämbetet blev endast tillfällig. Detta var också helt enligt ritningarna för den socialdemokratiske kyrkopolitikern Harald Hallén, som under flera decennier spelade en ledande roll i nästan alla de politiska processer som sekulariserade Svenska kyrkan inifrån. Hallén hade skrivit en egen reservation i Kvinnoprästutredningen som klargjorde att den enda anledningen till att han accepterade en kompromiss var att han betraktade den som ”av ganska temporär natur” – vilket också blev utfallet.

En slutsats av de kyrkopolitiska processerna under 1950- och 60-talet är alltså att sekulärt sinnade politiker kunde betrakta det avgörande slaget som redan vunnet, i och med det partipolitiska övertagandet av kyrkomötet – en åtgärd som än idag saknar parallell i världen. Eftersom politiska visioner på detta sätt hade övertagit Guds roll som yttersta normgivare för kyrkan kunde det anses som hanterbart när biskopar och gräsrotter protesterade mot de sekulära ambitionerna. Regeringen visste att en generation senare skulle de ha andra biskopar och kyrkoledare som skulle vara mer villiga att följa politikens vägvisningar.

Denna inriktning skulle också bli allt tydligare under följande decennier. 1968 delades ecklesiastikdepartementet upp i två ministerportföljer: utbildning och kyrka. Den siste ecklesiastikministern med ansvar för båda dessa områden blev Olof Palme. Den första kyrkoministern efter uppdelningen blev Alva Myrdal. Både dessa tillhörde förra seklets starkaste aktörer i sin strävan att montera ned religiösa och andra traditionella auktoriteter – inte bara inom kyrkan utan också i de två övriga sfärer som stod i centrum för det stora reformprojektet, nämligen skola och familj. Förslaget att skilja Svenska kyrkan från staten redan på 1970-talet genomfördes som bekant inte, och Alva Myrdal fick därför främst ägna sig åt att konsolidera det utbyte av auktoritet för kyrkan som redan hade genomförts.

Ett exempel på ambitionen att stadfästa den politiska hegemonin över kyrkan var att formalisera den informella praxis som etablerats efter införandet av kvinnliga präster 1958. Efter detta utsågs aldrig någon till biskop som ställt sig kritisk till det politiskt drivna beslutet att förändra prästämbetet. Statsrådet Alva Myrdal formaliserade detta via en skrivelse från 1972, som slog fast att det går en ”principiell, rentav kategorisk skiljelinje” mellan den allmänna åsiktsfrihet som tillkommer alla medborgare, och de ämbetsansvar som ställs på biskopar i en statskyrka. Hon slog därmed fast i text att varje biskop i fortsättningen måste ställa sig under politiskt fattade beslut. Det aktuella fallet gällde ämbetsfrågan, men skrivelsen uttrycker också en principiell hållning där sekulära politiska ideal principiellt ansågs ha större vikt än en religiöst eller bibliskt grundad inställning.

Den utvecklingslinje som lades fast genom det politiska övertagandet av kyrkliga beslutsförsamlingar skulle under följande årtionden fortsätta i tangentens riktning. Trots de borgerliga partiernas tidigare

försvar för kyrkans frihet genomfördes 1982 års förändring av kyrkomötet genom att fortsätta utvecklingen i tangentens riktning. Ämbetsbärarnas inflytande beskars ännu mer, det partipolitiska inflytandet befästes ytterligare, och biskoparna fråntogs rätten att rösta.

När principen om människan som kyrkans huvudman väl var etablerad var det en naturlig sak att ordföranden i kyrkomötets utredningsnämnd valde att ta sin utgångspunkt i regeringsformens formulering att "all offentlig makt utgår från folket". Lika naturligt var det att kyrkomötet flyttades till riksdagens lokaler. Den långsiktiga förändringen har inneburit en helt ny kyrkosyn, där kyrkan inte längre betraktas som Kristi kropp på jorden, utan som en av alla delar i det sekulära samhället. Kyrkohistorikern Klas Hansson har träffande sammanfattat den nya inställningen: "Folket skulle inte vara ett objekt för kyrkan, folket var ett subjekt, folket var kyrkan."

Det är denna verklighet Svenska kyrkan idag befinner sig i. Det är dock samtidigt en situation där en rekyl har skett på vissa områden. Några exempel är att medlemskapet i Svenska kyrkan numera bygger på dopet, inte på födseln, och att biskopskollegiet på senare år har gått emot politiserade kyrkomötesbeslut. Men den långsiktiga utveckling som inleddes i början av 1900-talet via en liberalisering av de teologiska fakulteterna och en politisering av kyrkligt beslutsfattande har också medfört ett bestående genomslag för det sekulära perspektiv som intuitivt intar en kritisk hållning till varje form av yttre auktoritet. Det var denna långsiktiga och medvetna förändring av statskyrkans innehåll och styresskick som gjorde att den sista kyrkoministern Marita Ulvskog, som identifierar sig som icke-troende, vid millennieskiftet sade sig kunna släppa det statliga ägarskapet för Svenska kyrkan. Detta eftersom regeringen med hennes ord hade infört "absolut tydliga" skrivningar för att förhindra att de bekännelsetroga någonsin skulle kunna återta kontrollen över kyrkan.

Denna långsiktiga kulturella revolution har inte enbart riktat sig mot den dåvarande statskyrkan; den har självfallet haft inflytande också över andra arenor i samhället. En sådan är arena är frikyrkligheten. Även om dessa kyrkor och samfund formellt har undgått den direkta partipolitiska påverkan som präglat Svenska kyrkan har ekumeniskt samarbete i Sveriges kristna råd och dess föregångare Svenska Ekumeniska Nämnden, samt den övergripande sekulariseringen av hela samhället naturligtvis påverkat också frikyrkligheten. Hur detta har skett kan vara ett område för fördjupad framtida forskning.

Tydligt är dock att de regerande Socialdemokraterna hade ambitionen att så långt som möjligt också kunna påverka frikyrkorna. Detta blir tydligt när Alva Myrdal i sin egenskap av kyrkominister besöker frikyrkomöten. Precis som när hon talar inför samlingar i Svenska kyrkan framstår hennes perspektiv som strikt materialistiskt. Intrycket i hennes anföranden är att en eventuell gudomlig auktoritet över kyrkan är en icke-fråga. Samhällsutmaningarna ska lösas med politiska medel, och om kyrkorna är villiga att medverka i detta arbete är de värda beröm. Alva Myrdal tar sig samtidigt friheten att vara öppet kritisk till religion i allmänhet och kristen mission i synnerhet, i sådana fall där de kristna anser sig förmedla absoluta, gudomligt sanktionerade anspråk. Hennes uttalanden bekräftar en långsiktig ambition från regeringen att influera inte endast statskyrkan utan också frikyrkorna.

Politikens - framför allt den så dominerande socialdemokratins - agenda har sedan förändringsarbetet inleddes för omkring ett sekel sedan varit att i görligaste mån bruka kyrkan som ett medel för att förverkliga det egna politiska programmet. Det är därför vi fortfarande på 2020-talet ser den historiskt och internationellt unika konstruktionen med tre politiska partier som sitter i kyrkomötet för att ge genomslag åt sina i huvudsak sekulärt motiverade ideologiska program. Och det är därför vi fortfarande ser utspel från kyrkliga organisationer med starkare betoning på sekulära partiets ställningstaganden än på en profetisk kritik av tidsandan utifrån en grundhållning där Gud betraktas som yttersta auktoritet.

Den kulturella förändring som gav Sverige världens mest sekulärindividualistiska värderingar genomdrevs under förra seklet framför allt inom tre samhällssfärer. När kyrkan i huvudsak hade avväpnats som självständig samhällsrost gick det lättare att under 1960-talet driva igenom den tidens radikala sekularisering av skolan samt införandet av den ultraprogressiva pedagogik där lärarens erfarenhet och auktoritet monterades ner. En ultraprogressiv syn på familj och äktenskap realiserades därefter också i familjepolitiken, och Sverige bytte under denna period från en gemenskapsorienterad till en individcentrerad syn på familjen. 1974 års statliga familjeutredning slog här fast att sekulariseringen och utbytet av familjesyn medfört att religionen numera spelade en påtaglig roll endast i ”de starkt religiösa hemmen”.

Utvecklingen från 1980-talet och fram till idag har delvis dragit i olika riktningar, men den gudlösa och auktoritetskritiska grundtonen i den offentliga kulturen har på flera sätt befasts. En långsiktig ideologisk påverkan i ett land har en tendens att med tiden fortplantas genom alla samhällsnivåer. En kultur som medvetet arbetar in en aversion mot en kristen tro med andra grundprinciper än den dominerande autonoma samhällsfilosofin kommer i längden också att få genomslag i bredare folklager och samhällsprocesser. Det är därför inte överraskande att Sverige är det land i världen där befolkningen är allra mest negativ till religionen. Inte heller bör vi förvånas över att alltför kommunala och statliga myndigheter har nekat kristna organisationer att få sådana bidrag som annars tillfaller civilsamhället.

Men vår tids Sverige uppvisar också en annan kulturell trend som har förstärkts på senare år. Det handlar om en reaktion mot det sekulärindividualistiska projektet och de konsekvenser som följt på denna stora värdeförändring i samhället. Denna reaktion tar sig flera uttryck. På det religiösa planet ser vi ett större intresse, framför allt via en stor invandring där dels muslimska grupper, men också kristna invandrarkyrkor växer. Reaktioner mot den autonoma filosofin återfinns i vissa delar av etablerade kristna kyrkor och samfund, men är på det hela taget ändå svaga. Denna svaghet skulle dels kunna förklaras med en tillvänjning inom svensk kristenhet, och dels med att politiken har lyckats knyta trossamfund och kristna organisationer så tätt till stat och kommun att viljan och kraften att driva en alternativ hållning har hämmats.

Vad som framstår som mer intressant är att frustrationen över den långsiktiga samhällsförändringen samtidigt tycks ha växt i samhället utanför kyrkan. Det är här samhällsinvånarna får uppleva de konkreta konsekvenserna av den oheliga alliansen av en extremt individualistisk svensk kultur och en extremt auktoritär kultur, framför allt med rötterna i islam. Det är vanliga medborgare som får uppleva gängvåldet i städerna, oron och de fallande kunskaperna i skolan, parad med det gudlösa projektets slående brist på svar på människans stora frågor. Det skulle därför kunna finnas ett stort skördefält för den delen av kyrkan som rakryggat står kvar på den tro som kyrkan en gång för alla har blivit given. Den kommande tidens sökare kommer sannolikt inte att vända sig till den delen av kristenheten som förkunnar samma budskap som det sekulära samhället, klätt i religiösa ordalag. Troligare är att de kommer att vända sig till en livssyn som ärligt förkunnar att något har gått snett med världen, men att det finns en väg till räddning och upprättelse för en förlorad värld – och att den räddningen ligger utanför människan själv.

I november 2023 gick den somaliska religionsdebattören Ayaan Hirsi Ali offentligt ut med att hon blivit kristen. Tidigt i sitt liv hade hon provat hängiven islam och sett dess baksidor. Hon vände därför sin traditionella religiositet ryggen och blev från åren efter 11 september-dåden en av världens mest framstående förespråkare för den nyateistiska rörelsen. Med tiden började hon dock uppleva bristerna i den gudlösa filosofin. Inte minst upplevde hon rörelsens aggressiva uttryck och liknande krav på underkastelse som alltmer besvärande. I artikeln om sitt beslut att bli en kristen beskriver hon sin utvärdering av de dominerande alternativen på livsåskådningstorget. Varken en militant islam, en österländsk new age, eller en wokeinspirerad ateism räcker för att besvara den moderna människans stora frågor och samhällsutmaningar. Hennes slutliga analys på sista raden är fascinerande kort, men

ger en indikation på var resonemanget skulle kunna sluta hos varje sanningssökande nutidsmänniska. Hennes slutsats lyder: "Kristendomen har allt."

Ayaan Hirsi Ali är bara en av många som i vår tid menar att det gudlösa projektet har löpt sitt lopp, att något omistligt gått förlorat under den resa då inte bara Sverige, utan stora delar av västvärlden gemensamt glömde Gud. I det läget finns goda skäl för den kristna kyrkan att frimodigt stå fasta i sin identitet och sitt budskap. Dels handlar det om troheten mot uppdraget och mot kyrkans Herre, och dels om en krass analys av dagsläget. En kyrka som idag fortsätter låta sig influeras av den ideologi som så starkt har påverkat Sverige till de mest sekulärindividualistiska värderingarna i världen kan få svårt att möta människors faktiska behov och önskemål på livsåskådningarnas marknadstorg. En kyrka som väljer att förkunna och förmedla hela evangeliet som Guds räddningsplan för en förlorad värld har däremot goda förutsättningar att dels utföra sitt uppdrag och dels möta människornas faktiska behov - också i Sverige i nådens år 2025.

Per Ewert, fil dr i politisk historia, direktor vid Claphaminstitutet